

דרישבו

בס"ד

פרשת בלק, תשע"ז, מספר 1227

ברכותיו של בלעם בסידור התפילה אליעזר דניאל יסלזון

להתפלל בבית הכנסת.² משום כך נקבע, כבר בשלהי תקופת הגאונים, שהנכנס לבית הכנסת יאמר את חמשת הפסוקים הבאים:

מה טבו אהליך יעקב משפנתיד ישראל
(במ' כד:ה).

ואני גרב חסדך אבוא ביתך אשתחיה
אל היכל קדשך ביראתך (תה' ה:ח).

ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן
כבודך (תה' כו:ח).

ואני תפילתי לך ה' עת רצון אלהים
ברב-חסדך ענני באמת ישעך (תה'
סט:יד).

ואני אשתחיה ואכרעה אברכה לפני ה'
עושי.³

תקנה זו לא הופיעה בשולחן ערוך עצמו, אלא רק בנושאי כליו. לדוגמה, בעל "ערוך השולחן" (הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, מאה י"ט) מדייק וכותב (אר"ח סימן מ"ו):

הנוסח מהתפלה שקודם "ברוך שאמר",
נדפס בסידורים. כשיכנס לבהכ"נ יאמר
"מה טובו אוהליך יעקב".

גם בעל ה"משנה ברורה" (ר' ישראל מאיר
הכהן מראדין, מאות י"ט-כ") מביא הערה
מעין זו, אך על פי דבריו הרכב הפסוקים

² הרעיון של ההכנה לתפילה מצוי כבר במשנה במסכת ברכות (ה, א): "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את לבם למקום".

³ פסוק חמישי זה הוא שכתוב בלשון יחיד של הפסוק בתהלים (צה:ו): "באו נשתחיה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו". הקריאה לרבים: "בואו", הומרה במילה "ואני", כדי להשלים אמירה משולשת של הפתיחה "ואני". לא מצאתי מקורו הראשון של המנהג.

שירת בלעם

פרשת הברכות של בלעם מציגה בפנינו שירה נבואית רחבה, ונראה שרק שירת האזינו דומה לה. את שירת האזינו החשיבו חכמים כשירה גדולה, וכך תוארה בספרי דברים:

גדולה שירה זו שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד לבוא ויש בה בעולם הזה ויש בה לעולם הבא.

גם בברכותיו של בלעם הרשע נוכל למצוא מאפיינים אלה, ולכן גם כאן בשירה גדולה עסקינן.

נראה שחכמים התלבטו ביחסם לשירה זו. על התלבטות שכזו אנו למדים כבר במסכת ברכות (יב ע"א):

אמר רבי אבהו בן זוטרתני אמר רבי יהודה בר זבידא: בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה? משום טורח צבור.

מסתבר שההתלבטות לא הסתיימה בכך. אנו מוצאים את השפעתה גם מאות שנים לאחר מכן, בעת שסידורי התפילה שלנו החלו לקבל את נוסחם הקבוע.

אמירת "מה טבו אהליך יעקב" בכניסה לבית הכנסת

מחברי הסידור בנוסחו הקבוע, בתקופת הגאונים,¹ מצאו לנכון להוסיף בפתיחת הסידור קובץ של פסוקים שמטרתם "להכין את המתפלל", המתפנה משגרת יומו ונכנס

* אליעזר ד' יסלזון הוא יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה של אוניברסיטת בר-אילן.

¹ מופיע לראשונה בסדר עמרם גאון במאה התשיעית, בפרק על ברכות ובקשות: "הנכנס לבית הכנסת אומר 'מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל'", מהדורת גרשון הרפנס, בני ברק 1984.

הרב ברוך אפשטיין, בתורה תמימה, נימק את גישת המהרש"ל בציטוט של דברי מדרש אחר, המתייחס לעקרונות של רבקה אמנו. לדברי המדרש נגזרה על רבקה עקרות, כדי שבני ביתה לא יעלו על דעתם שברכתם "אֲחֻתְנוּ אֵת הַיְי לְאֶלְפֵי רְבֵבָה", גרמה לפריונה. ואלה דברי המדרש (שכל טוב תולדות כ"ה):

ולכך שהתה עמו (רבקה) עשרים שנה, כדי שלא יאמרו אחיה וקרוביה, ברכת תפילתם עשתה פירות.

מכאן למד בעל "תורה תמימה" שיש חשיבות למנוע מרשעים את המחשבה הפסולה, שפעולותיהם משפיעות על מהלכי העולם. לדעתו זו הייתה הסיבה שבגללה פסק המהרש"ל להימנע מלצטט את ברכתיו של בלעם הרשע, שמא יאמרו ברכתיו של בלעם התקבלו.

האם התקיימו ברכתיו של בלעם

נראה שעקרון זה מנחה את דבריו של רבי אבא, המתייחס במסכת סנהדרין לדברי רבי יוחנן שהובאו לעיל. רבי אבא בוחן את ברכתיו של בלעם, ומשווה אותן לתולדותיו של עם ישראל. מסקנתו ברורה, עם ישראל לא זכה לקיום הברכות, וכוונתו המקורית של בלעם ניצחה. אך רבי אבא סבור שברכה אחת מברכותיו כן התקיימה. ואלה דבריו (סנהדרין שם):

אמר רבי אבא בר כהנא: כולם חזרו לקללה, חוץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. שנאמר (דב' כג:ו): וְלֹא אָבָה ה' אֶ-לֹהֶיךָ לְשִׁמֵּעַ אֶל בְּלַעַם וַיִּהְיֶה ה' אֶ-לֹהֶיךָ לְךָ אֵת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה כִּי אֶהְבֶּדְהָ אֶ-לֹהֶיךָ. קללה, ולא קללות.

רבי אבא מדייק דבריו מתיאור פרשת בלעם על ידי משה בערבות מואב, ומשימוש בלשון יחיד (קללה ולא קללות). באהבת ה' אותנו, התקיימה בנו בכל מצב ובכל זמן רק ברכה אחת מברכותיו של בלעם, והיא ברכת "מה טבו אֶהְלִיךָ יַעֲקֹב". מהות הברכה היא שבכל זמן ובכל מקום הצליח עם ישראל להמשיך ולקיים בתי כנסיות ובתי מדרשות, שהבטיחו את רצף קיומו.

שונה. השינוי הבולט הוא השמטת הפתיח "מה טבו אֶהְלִיךָ יַעֲקֹב":

קודם בואו לביהכ"נ בעוד שהוא עדיין בחצר יאמר "בְּבֵית אֶ-לֹהִים נְהַלֵּךְ בְּרַגְשׁ". בהיכנסו לביהכ"נ ימתין וישהה מעט ויאמר: "וְאָנֹכִי בְּרֵב חֶסֶדְךָ אָבוּא בְּיַתְךָ אֲשַׁתְּחֹה אֶל הַיְי כִּלְ קַדְשֶׁךָ בְּיִרְאֵתְךָ", ואח"כ יכנס.

ההימנעות מציטוט הפסוק - מפני שבלעם אמרו

מסתבר שה"משנה ברורה" נמנע מלצטט את "מה טובו", מאחר שרבי שלמה לוריא הורה במאה ה"ט"ז שלא להזכיר פסוקים משירת בלעם. וכך מצינו בשו"ת מהרש"ל סימן סד:

ובבוקר כשאני בא לבית הכנסת מתחיל אני בפסוק "ואני ברוב חסדיך", ומדלג הפסוק הראשון "מה טובו אהלך" שאמרו בלעם, ואף הוא אומרו לקללה כדאיתא בפרק חלק.

המהרש"ל מבסס את גישתו על דברי רבי יוחנן במסכת סנהדרין (קה ע"ב). רבי יוחנן סבור, שיש לבחון מה הייתה כוונתו המקורית של בלעם, על ידי היפוך ברכתיו.

ביקש לומר שלא יהו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות - (ונמצא מברך ואומר) מה טבו אהליך יעקב,

לא תשרה שכינה עליהם - (ואמר) ומשכנותיך ישראל,

לא תהא מלכותן נמשכת - כנחלים נטיו,

לא יהיו להם מלכים בעלי קומה - כארזים עלי מים, ...

לא תהא מלכותן שולטת באומות - וזרעו במים רבים,

לא תהא עזה מלכותן - וירם מאגג מלכו.

לכן סבור המהרש"ל, שמאחר שכוונתו של בלעם הייתה לרעה, אין לנו לצטט את ברכתיו בתפילותינו.

כדי שלא יאמרו ברכתו עשתה פירות

מלכויות, נאלצו החכמים לצטט גם את שירת בלעם, וכך קבעו:⁵

פסוק ראשון: ה' יִמְלֶךְ לְעֵלָם וְעַד (שמ' טו:יח).

פסוק שני: לא הִבִּיט אֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֲמַל בְּיִשְׂרָאֵל, ה' אֶל־הָיו עִמּוֹ וּתְרוּעַת מְלֶךְ בּוֹ (במ' כג:כא).

פסוק שלישי: וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ בְּהַתְּאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם יִחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל (דב' לג:ה).

סיכום

חכמים ביטאו עמדות מנוגדות ביחס לברכותיו של בלעם. היו שהסתייגו לחלוטין, בגלל מקור הברכות בפיו הטמא, וגם כדי שלא יאמרו שברכת הרשעים משפיעה.

לעומתם היו כאלה שהסכימו לצטט את "מה טבו אֶהְלִיךְ יַעֲקֹב", מאחר שברכה זו התקיימה בעל כורחו של בלעם. עם ישראל שרד בכל מצב בזכות בתי המדרשות ובתי התפילה שלו, ולכן על פי שיטתם, אין פסוק מתאים יותר ממנו, כדי לפתוח את היום בתפילה בהיכלו של מלך.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁵ כאמור, בכל ברכה מצוטטים ארבעה פסוקים מהתורה. על פי דברינו יובן, שלא מצאו חכמים פסוק רביעי בתורה, שמופיעה בו מלכותו של הקב"ה, ולכן הביאו את הפסוק הראשון של קריאת שמע: שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶל־לֵהִינו ה' אֶחָד (דב' ו:ד). ייתכן וחסרון כינויו של הקב"ה "מלך" בפסוקי קריאת שמע, היה אחד מהגורמים לשלב בין פסוקי קריאת שמע, בצורה מאוד תמוהה ומלאכותית, את הביטוי התנאי "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

נראה שכך נוכל להסביר את המחלוקת, המתייחסת לציטוט הפסוק "מה טבו אֶהְלִיךְ יַעֲקֹב" בעת הכניסה לבית הכנסת. המהרש"ל פסל את ציטוט דברי בלעם מכול וכול, ולכן נמנע מציטוט פסוק זה. החולקים עליו החזיקו בדעתו של רבי אבא; מאחר שברכתו הספציפית של בלעם "מה טובו אוהליך יעקב" התקיימה בעם ישראל, יש מקום לשוב ולצטט אותה כל אימת שנכנסים לבית הכנסת.

הכללת הפסוק "לא הִבִּיט אֶן בְּיַעֲקֹב"

בפסוקי מלכויות

לאור האמור, מופלא הוא שחכמים לא נמנעו מלקבוע בסדר מלכויות של תפילת ראש השנה את הפסוק משירת בלעם, ולא מצינו שהייתה לכך כל התנגדות. כוונתנו היא לפסוק (במ' כג:כא):

לא הִבִּיט אֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֲמַל בְּיִשְׂרָאֵל ה' אֶל־הָיו עִמּוֹ וּתְרוּעַת מְלֶךְ בּוֹ.

כידוע, בתפילת מלכויות זכרונות ושופרות, שולבו עשרה פסוקים בכל ברכה; שלושת הפסוקים הראשונים וכן הפסוק העשירי הם מהתורה. עשרת הפסוקים מבטאים בברכה הראשונה את מלכותו של הקב"ה, ובברכות האחרות את זכרונותיו ואת התגלותו בשופרות.

מסתבר שחכמים, בבואם להגדיר את פסוקי המלכויות, לא מצאו בכל התורה אלא פסוק אחד המדבר על מלכותו של ה', ושני פסוקים בלבד שבהם מכונה הקב"ה "מלך". הראשון הוא הפסוק הנזכר משירת בלעם, והאחר הוא מפרשת "וזאת הברכה": "וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ בְּהַתְּאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם יִחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל" (דב' לג:ה).

בכל שאר המקומות, שבהם מופיעה המילה "מלך" בתורה, הכוונה היא למלך בשר ודם.⁴ לכן, בבואם לקבוע את שלושת הפסוקים מהתורה, שייאמרו בתפילת

⁴ המילה "מלך" מופיעה בתורה 88 פעמים, מהם 86 ככינוי למלך בשר ודם, כפי שמופיע, לדוגמה, בתחילת פרשתנו: "וּבְלֶקְ בֶּן צְפוּר מֶלֶךְ לְמוֹאָב בְּעַת הַהוּא".